

БЕСАРАБСКИТЕ БЪЛГАРИ: ИСТОРИЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Иван Грек, Николай Русев, Николай Червенков (Кишинев)

Естествените географски граници на Бесарабия минават по бреговата линия на Черно море, Долния Дунав, Прут и Днестър. Сега, след разпада на Съветския съюз, Прутско-Днестровското междуречие и приморската ивица влизат съответно в състава на Молдова и Одеска област на Украйна — суверенни държави, наследили границите на едноименните републики на СССР. Днес в южната част на бивша Бесарабия живеят над 200 хиляди българи, потомци на установилите се тук преселници от поробената от османските турци България. Тези хора, стопанската и обществено-политическата дейност на които е твърде съществена за целия регион, въпреки сложните условия за съществуване в откъснатост от историческата родина, са успели да съхранят езика и традициите на своя народ. Нещо повече, именно те, съставляващи преобладаващата част от обитателите на почти сто селища в района, в това число и два неголеми града — Болград (буквално “Български град”) и Тараклия, представляват най-големият масив от съвременната българска диаспора.

Още в средата на VII в. в степите, лежащи северно от дунавските устия — така наричаният от византийските историци “Онглос” — се заселва номадското племе на българите-тюрки, начело с хан Аспарух. Във военното противостоеие с Византийската империя на войнствените номади се удава да се закрепят на десния бряг на Дунава — между морето и Балкана — и заедно с числено превъзхождащите ги славяни да създадат българската държава. При това България, както и преди, била тясно свързана със земите, лежащи в приморските степи между долините на Дунав и Днестър поне до началото на XI в. Тук са открити многобройни археологически паметници, които се свързват с културата на Първото българско царство (680–1018 г.). След отхвърлянето на византийското господство, от 1186 г. връзките на българските земи с дунавско-днестровските степи се възстановяват: добре уловимо е не само политическото влияние, но се наблюдават и тесни икономически и демографски отношения. По-голяма или по-малка зависимост на процесите, имащи място в южната част на земите от Дунав

до Днестър, от ситуацията във Второто българско царство и взаимовръзката на тези територии през Добруджа, се фиксират до самото османско завоевание през 1193—1196 г.

От края на XIV в. земите по долините на Дунав и Днестър влизат в състава на Молдавското княжество, а през периода 1484—1538 г. практически цяла южна Бесарабия е завладяна от Турция. Въпреки това и през тези исторически периоди тук има българско население. Първоначално, спасявайки се от османските завоеватели, българите бягали в Молдовското княжество, после, когато приморските територии от устията на Дунав до Долен Днестър са включени в границите на Османската империя, турците сами заселват българи и представители на други етноси в този район, най-вече за обезпечаване жизнените функции на своите градове и крепости, най-големи между които били Килия и Измаил на Дунав и Акерман (днес Белгород-Днестровски) на Днестровския лиман. Част от това население вероятно е пристигнало тук доброволно, тъй като завоевателите привличали хората с редица данъчни облекчения. Действително, посетилият през 1657 г. със свитата на своя баща — антиохийския патриарх Макарий, Павел от Алепо пише: “В този град живеят над дванадесет хиляди семейства власи и българи, избягали от притесненията на турците [...] и заселили се тук, тъй като животът тук е приятен и те се ползват от справедливост и безопасност, а данъците, освен хараджа, са нищожни.” Фактически за същото пише в 1659 г. и католическият епископ Филип Станиславов. Според неговото свидетелство в град “Смаил” (бесарабските българи и до днес наричат Измаил по своему — “Смаил”) имало 15 хил. къщи, построени от тръстика и дървесни клонки, а населението се състояло основно от схизматици, т.е. православни християни — власи и българи, на които принадлежали 13 църкви. Турците в Измаил не били много — около 100 къщи и имали една джамия. Авторът на “Бележки за епископското посещение” указва, че в Измаил се стичат хора от различни националности, тъй като тук данъчното облагане се ограничавало до един цехин (златна монета) на година за човек.

По този начин историята на българската емиграция северо-източно от Дунав има своите корени още в XIII—XIV в. Нейното рязко нарастване се наблюдава през XVIII в., когато Руската империя усилва своята военно-политическа активност в борбата за завземане на европейските владения на Турция. Пръв официален документ, открил пътя за масови емиграции от Балканите на североизток, е манифестът на руското правителство от 24.XII.1751 г., който призовава чужди поданици да се заселят с облекчени условия в южните райони на огромната империя. Потокът хора, гонени от трагичната им съдба от родните места в руските провинции, нараства още повече по времето на императрица Екатерина II (1762—1796 г.), което се

обяснява с обявените в самото начало на екатеринината епоха — 22 юли 1763 г. — привилегии за колонистите. В същата година на територията на империята край Киев намират пристан български преселници, а само няколко години по-късно е основано село Олшанка (днешна Кировоградска област в Украйна) — най-старото от съществуващите днес села на български емигранти в Молдова и Украйна. Броят на българските селища се увеличава през 1801—1806 г., включително в околностите на новите руски градове — Одеса, Тираспол, Николаев и др. Тогава се основават и българските села в Крим.

Българите се заселват и в бесарабските градове и крепости: Измаил, Килия, Рени, Акерман, Кишинев. Известно е, че в хода на руско-турската война 1769—1774 г. в Бесарабия усядат около две хиляди българи. Още в средата на XIII в. в Кишинев съществува българската църква “Възнесение господне”. В 1806 г. в Бесарабия живеят над осем хиляди български заселници. По време на поредната война на Русия с Турция (1806 — 1812 г.) Бесарабия е завоювана от руското оръжие и влиза в състава на империята, а едноверците и съюзниците на османците — ногайските татари, обитаващи южните степи, са изселени. Останалото население било толкова разредено, че новите власти трябвало спешно да привлекат в тези земи имигранти. Разчитало се на православните “отвъддунавски преселници” — това били най-вече българи, а също гагаузи, власи, руснаци и украински казаци.

Високопоставеният руски чиновник П.Свинин, съставил през 1816 г. за Министерството на външните работи “Описание на Бесарабска област”, отбелязва: “По време на изминалата война дойдоха до 4000 техни (български — бел. на авт.) семейства в Бесарабия, голямата част от които се настаниха в къщи, оставени от татарите.” Пак той посочва, че почти всички българи говорят турски, а богослужението извършват на свой език. По негови данни в Кишинев, чиито жители достигат 5 хиляди, имало “най-вече жидове (евреи), после българи, молдавци, руси и така нататък”. В същата 1816 г. бъдещият декабрист А.П.Юшневски пише, че благодарение на техните трудолюбиви ръце “бесарабските степи, диви дотогава, са надминали по своето плодородие по-голямата част от този край”.

За това, което привличало българите в тези земи, най-добре свидетелства съхранилата се много десетилетия в паметта народна песен:

“Сутринта рано ще вървим,
в славната Русия, мари, ще идем,
в Русия на леснината.
В Русия на свободата.
Че там има земи широки,
широки и още, мари, свободни.

Ще орем и ще сееме -
свободно ще си живееме!"

Свобода и земя — ето какво обещавал в представите на българите лекият живот в Русия. Тези надежди обаче се оправдават далеч не веднага и не напълно.

Още в 1813 г. бившият комендант на крепостта Измаил С.А.Тучков изказва опасението, че ако за преселниците отвъд Дунава не бъдат създадени съответстващи условия, те могат да изоставят тези земи "и с това завоевание да се увеличи само количеството пусти степи в Русия". Най-лошите прогнози започват да се потвърждават след няколко години. В "Описанието" на П.Свинин се казва: "Тази област е загубила много от бягствата зад граница на българи и молдавци, немогли да понесат тежестите на земските повинности и притеснения", и в частност разорителните престои на руските войски. Това, както изглежда, устройвало местните власти и бесарабските помещици. На българи и гагаузи се наложило в течение на много години да противостоят на техните безчинства, произвол и стремеж да закабелят преселниците. Освен бягството от тези краища, имало още една възможност — с усилия да се постигнат обещаните от царското правителство права и привилегии.

Продължителната борба на преселниците се увенчала с успех. През 1819 г. (29.XII.) е издаден Указ на правителствения сенат, който защитава българите от посегателствата на местните помещици и създава благоприятни условия за уреждане на живота им по новите места. Всяко семейство получава по 60 десетини земя. За години наред преселниците се освобождават от данъци и военна повинност. Фактически те получават право да имат различно от другите административно управление. През 1821 г. започва да се строи административният и културен център на българите с името Болград. В бъдеще той ще има голяма роля в живота на българското население, отседнало в бесарабските земи.

След руско-турската война от 1828—1829 г. в Бесарабия и другите области на Южна Русия прииждат нови преселнически маси. По това време тук пристигат около 51 хиляди души, половината от които скоро се връщат, но 25 хиляди все пак остават. Именно тогава възникват много от българските колонии в Бесарабия.

Процесът на устройване на българите на новото място протичал сложно. Отначало те се приютяват в землянки, при средна численост на семейство от 5-6 души, и било нужно да преодоляват засухата, безводието, нападъта на скакалците и т. н. Въпреки това, благодарение на българските колонисти обликът на южните степи бил коренно променен. През 1848 г. в Одеса е отпечатана книгата на големия познавач на руския Юг А. А. Скалковски —

“Българските колонии в Бесарабия и Новорусийския край”, която и до днес не е загубила своето научно и обществено значение. Изследователят отбелязва, че “българите, настанили се в най-пустите степи и местности на Буджака, за половин столетие ги превърнаха в най-цветущите и стабилни земеделски стопанства.”

Българските преселници обогатяват този край с отглеждането на нови култури, на първо място — градинарски и овощарски. Те донасят от България браната, плуга, в който можели да впрягат по два, три и даже шест чифта волове. Широко бил прилаган по-производителен начин на вършитба с използването на коне, дикани и др.

Българи се преселват в Русия и по време на Кримската война (1853—1856 г.). Въпреки че по-голямата част от тях се връща, отделни семейства остават в българските села на Бесарабия, а също в Болград, Комрат, Кишинев и други градове.

След Парижкия мирен договор от 1856 г. Бесарабия е разделена и нейната южна част е присъединена към Молдавското княжество. По такъв начин е нарушено единството на българските колонии в Бесарабия. От 83 български и гагаузки села 40, заедно с Болград, се оказват в пределите на Молдова. Когато през 1860 г. новите власти започват да пренебрегват облекченията за българите, получени от тях по-рано, те започват да напускат селищата си, най-често през нощта, и да бягат в руската част на Бесарабия. На 8.XI.1860 г. управниците на княжеството устройват кървава разправа в Болград. Това още повече засилва преселението. Вълната е толкова мощна, че някои села напълно опустяват.

В тези условия Русия решава да пресели тези колонисти в Приазовието. Тогава, 1861—1862 г., около 17 хиляди българи основават почти 40 села в южната част на днешна Запорожка област на Украйна.

По същото време от северозападна България към Русия се отправят около 17 хиляди души, като между тях има и от Одринския край. Руските власти не били в състояние да приемат това множество. Недоволни от условията, преселниците решават да се върнат. В Русия остават само хиляда души, които с заселват в Таврическа губерния.

Тук трябва да отбележим, че за самата България преселението през вековете има и отрицателни последици. Много райони се обезлюдяват. Предимно най-дейната част от народа напуска страната, страхувайки се от отмъщението на поробителите. Особено пагубно било преселението в периода на крайните етапи от развитието на националноосвободителното движение. Не случайно Георги Раковски и други активни борци за българската свобода били против преселването на българи в Русия през 1860—1861 г. Христо Ботев дори допуска, че преселниците напускат страната, “за да

намерят по-лесен живот” и да не участват в борбата. Разбира се, по този начин Русия защитава собствените си интереси, макар че възможностите ѝ по това време да приема преселници вече били силно ограничени. Въпреки всичко стремежът у българите да отидат в Русия не намалявал.

Българите, преселели се в Бесарабия и по-малко в други области на Русия, дълго не губят връзка с родината си. Те не можели да останат безучастни към съдбата ѝ. Дори след приемането на руско поданство, българските преселници, въпреки противодействието на царските власти, продължавали да помагат на братята си, останали под турско робство отвъд Дунава, и участвали в различните форми на българското национално-освободително движение. В средите на бесарабските българи се подготвяли национални кадри. След Освобождението в България пристигат почти 300 българи от Бесарабия, които стават видни политически дейци на възраждащото се Отечество и специалисти в различни области.

Българските преселници в Бесарабия, Таврия и Крим минават през тежките несгоди на войни, революции, съветизация, глад, разкулачване, изселване в Сибир и т. н. Тяжната трагедия, неволята на откъснатите от родината, продължава и днес. Работата не е само в това, че и на българите се налага да споделят драматичната съдба на Бесарабия, царска Русия и СССР. Раните на тези хора, откъснати от своето Отечество преди 150 — 200 години, както става ясно днес, така и не намерили чувства от новата си Родина, кървят и болят с нова сила.

В новите национални държави — Украйна и Молдова, за силно русифицираните българи, често възприемани като “пета колона” на престопащата руска политика и средство за денационализация на коренните народи, е много трудно да се самоосъзнаят. Острите проблеми на настоящето и особено на бъдещето на бесарабските българи могат да се разделят условно на три групи.

Първата е наследена от историята. Както вече се спомена, в началото на 60-те години на XIX в. в резултат от действията на управниците на Молдавското княжество, получило след Кримската война част от територията на Южна Бесарабия, много българи са принудени да изоставят тези земи. Административно-териториалното деление на Югозапада на бившия СССР, извършено със сталинско-хрущовските авторитарни методи, болезнено разкъсва компактната област, обитавана от българи в Бесарабия: например 1/3 от българите се оказват в южната част на Молдавска ССР, а 2/3 — в Одеска област на Украинска ССР.

В резултат на дългата, в същността си репресивна политика на съветската власт по отношение на българите (както и към много други националности), кримската група българи е изселена през 1944 г. в Сибир и Средна Азия, а

одеската и запорожската групи се оказват на границата на изчезване (по данни от 1989 г. само 28 % от представителите на последната определят за роден език българския).

В критично положение се намират и бесарабските българи. Административно-териториалната им откъснатост един от друг в състава на Съветския Съюз, където социално-икономическите и обществено-политическите връзки бяха твърде ограничени, още повече се засили със създаването на държавните граници на Молдова и Украйна и със задължителния пограничен и митнически контрол на тях.

Поради изложените причини, в СССР не съществуваха условия, при които компактно разселените българи биха могли да се обединят в нещо цяло с икономически или социалингвистически характер. Напротив, политиката на държавите, владели Бесарабия — Руската империя, Молдавското княжество, кралска Румъния, Съветският Съюз, като правило (изключение правят само 60-70-те г. на XIX в.), обективно преследва една и съща задача — да асимилира българите. Властите предприемат редица мерки за насилствена бавна или ускорена (особено през периода 1918—1940 г.) русификация или румънизация. Те не допускат създаването на национални културни центрове, национално българско училище, издаването на литература на български език. Издигат се всевъзможни пречки пред развитието на връзките и сътрудничеството на бесарабските българи с техните едноплеменни братя от България.

В резултат от всичко това националното самосъзнание силно девалвира и дори деградира. Броят на лицата, които смятат българския език за роден, постепенно намалява дори в Молдова, където тези процеси протичат сравнително по-бавно. Ако при преброяването от 1959 г. 91.5 % от тях са посочили български език за роден, то при последното преброяване от 1989 г. този показател е 78.7 %. При това българският език функционира само в устната реч и служи за непосредствено общуване между хората. За тази цел българското население използва различни диалекти, наводнени с много руски, украински, румънски и други думи.

През последните години се пробужда голям интерес към родния език, националните духовни ценности, историята на своя народ, в резултат на което възникват национално-културни дружества, засилват се контактите с България. Заедно с това не бива да се пропуска, че това е само една, макар и водеща днес тенденция. Другата тенденция, предизвикана от краха на илюзиите за бързо възраждане, от дълбокия икономически спад, е много опасна. Тя се проявява със смяната на еуфорията от новите широки перспективи с точно толкова равнодушната инерция на социална апатия, обхванала вече определени слоеве от българите.

Втората група проблеми е свързана с провъзгласяването на украинския език за държавен в Украйна и на румънския в Молдова. В републиканските закони за езиците и комплексните програми за тяхното развитие на пръв поглед се декларира широко ползване на българския език в местата с компактно българско население, създаване в перспектива на национално българско училище. За съжаление, тези декларации не са подкрепени нито материално, нито психологически, нито с необходимите кадри.

В тази ситуация не е възможно да се създаде със собствени сили българско училище в близките 10—15 години. От друга страна, българите разбират безперспективността на обучението в училищата на руски език, съществуващо и сега. В новите условия владенето на руски език не гарантира по-нататъшно продължаване на обучението на този език в учебните заведения на Молдова и Украйна, а тези, които биха получили образование на него извън пределите на републиките, след това няма да могат да се устроят на работа, ако не знаят съответния държавен език. При това, в Молдова вече рязко е съкратен приемът на студенти с руски език на обучение, а от 1994 г. на голяма територия от републиката се планира пълн преход към румънски език във всички сфери на деловия и обществен живот. В условията на растяща безработица естествено ще бъдат предпочитани знаещите държавния език. При това, равнището на преподаване на румънски език в училищата с руски език остава толкова ниско, че въобще не обезпечава на випускниците знания в изисквания от закона обем.

Трябва да се има предвид, че българите не виждат реални сили, на които да се опрат, за да създадат национално българско училище. Малочислената българска интелигенция в Молдова е съсредоточена основно в Кишинев и все още слабо оказва своето влияние.

Това положение кара българите масово да се отказват от изучаване на български език в училищата. Реалните примери както в Украйна, така и в Молдова са много. Разбира се, трябва да се има предвид, че подобни решения се вземат под натиска на административни органи, неформални движения, печата, но в известна степен те все пак отразяват настроенията на значителна част от българското население днес. Не е чудно, че там, където родителите имат възможност, а децата определено равнище на знания, при това не само в смесени семейства, често се предпочитат учебните заведения с преподаване на държавния език. За това, че такъв обрат в съдбите на хората води към тяхната денационализация, доказателства не са нужни, а и бесарабските българи имат достатъчно голям и печален подобен опит.

Развитието на събитията показва, че училищата с български учащи се могат да бъдат национално-молдавски в Молдова и национално-украински в Украйна и в тях българският език, българската литература и историята на

България да се изучават като предмети. Вероятно местните власти ще подкрепят такъв тип училище, доколкото то ще смени руското училище в тези селища. Но за поне едно поколение български ученици (20-25 години) това ще има отрицателни последици, защото при постъпване в други учебни заведения, те не биха могли да се състезават на равни начала с абитуриентите от молдавска или украинска националност. Днес, обезпечаването на училищата в българските села с квалифицирани учители по румънски и украински език, да не говорим за преподаватели по другите предмети на държавен език, е и за Молдова, и за Украйна голям и нелек за решаване на правителствено равнище проблем, както това се струва на някои радикали.

Появи се и нов проблем, свързан с приемането на законите за държавните езици в двете републики — издига се още една преграда пред микромиграцията (придвижването) на българското население между Молдова и Украйна. С други думи, напълно се изграждат условията за изолация на едните от другите.

Третата група проблеми вероятно е най-сериозната и е свързана с демонтажа на изградената по авторитарен модел огромна съветска федерация. Понятието “съветски българи” вече не съществува и не може да съществува. Днес можем да говорим за българи, живеещи в Украйна, Молдова, Русия и другите републики, където към тях се прилагат местните закони. Това обстоятелство поражда цял комплекс нови проблеми от правен, социално-икономически и духовен характер. Доколкото процесът по същество едва започва, не могат да се изброят всички проблеми, но един трябва да се отбележи. Царска Русия и нейният правопреемник — СССР имаха към своите граждани от български произход определени задължения, произтичащи от факта, че основната маса българи са се преселили на територията на Русия през руско-турските войни от XVIII и XIX век. Известно е, че една от главните причини за преселването на бежанци отвъд Дунава в Руската империя е участието им в тези войни на страната на руската армия и поканата от царските власти да се заселят в държавни територии на руския Юг, като им се предоставят различни отстъпки и привилегии, включително правото на различни форми на административно самоуправление.

Разпадането на Съветския Съюз и провъзгласяването от различните субекти на федерацията на пълна политическа самостоятелност довеждат до обстоятелството, че нито в Молдова, нито в Украйна, нито в Русия съществуват каквито и да било задължения спрямо българите. Понятието “съветски българи”, обозначаващо тяхната териториална общност в границите на СССР, отразява тяхното предишно социално-политическо и етнокултурно положение. Днес нещата се променят. В резултат на ня-

когашния статут на българите по техен адрес се отправят обвинения, че са окупирали чужди земи. Понякога те се представят от новите патриоти като опора на съветския или руски империализъм, като етническа група, настроена враждебно към коренната нация — истинските стопани на земята, дава им се да разберат, че са пришълци и нежелани гости. В такъв дух се гради политико-правната основа на новосъздаващите се независими държави.

Разбира се, необходимо е ясно да се каже, че българите от Бесарабия остават все още русофили, което е напълно обяснимо. От друга страна възраждането на СССР е невъзможно. Падането на Съветската империя бе необратим процес, обективен по своята същност и прогресивен за народите с национално-териториални граници в нейните предели. Както се вижда сега, за другите народи този процес имаше и големи негативни последици, защото още повече засили заплахата те да бъдат асимилирани от господстващите етноси. Давайки си сметка за това съзнателно или несъзнателно, българите, наред с другите национални малцинства, са активни поддръжници на създаването на ОНД и по-тясното реинтегриране на бившите съюзни републики. За тях това е възможност не само да излязат от икономическата и политическата безпътица, в която, както изглежда са и Украйна, и Молдова, но и средство, ако не да се спре, то поне да се предотврати временно заплахата от асимилация.

За да избегнат загубването на своята народностна самобитност и поглъщането от други народи, много етнически групи, притиснати от политическата нестабилност и падането на жизненото равнище, започнаха да реемигрират — немци, евреи, гърци. Други, измежду ज्याмащите свои национално-териториални образувания (гагаузи, кримски татари), поеха трудния и невъзможен път на изостряне на отношенията със съседите и “коренните народи” (дори до кървави стълкновения) за създаване на такива. Живеещите извън пределите на своята национално-териториална държава българи не се включиха в този процес. В умовете на хората, особено на образованата младеж, все по-често се издига идеята за автономия.

За българите създаването на един или друг вид автономия би било сигурен щит срещу крайния национализъм и шовинизъм на коренните нации, срещу агресивните асимилационни попълзновения от тяхна страна и гаранция за тяхното етническо самосъхранение. Това е един от възможните начини за решаване на многобройните проблеми, появили се сред бившите съветски българи. Но, както показват реалностите в Бесарабия и около нея — трагедиите на гагаузите, Приднестровието и цяла Молдова — в днешната геополитическа обстановка това е твърде малко вероятно.

Другият вариант — културно-национална автономия — също е нежизнеспособен в границите на Молдова или Украйна. Освен това отношение на

господстващите нации, трябва да се отбележи и започналият (както в Запорожка област напр.) процес на отмиране на българските села с ускоряващи се темпове, предпоставено от налагащите се пазарни отношения, с което се руши и националното самосъзнание. Това най-вече ще засегне националните малцинства, включително и българите, като на първо място ще удари тяхната териториална компактност.

Отсъствието на настоятелност сред българите може би се обяснява с това, че те имат жива историческа родина с общ, макар и позабравен от тях език, отишъл далеч напред, и единна култура. Накрая и за държавата България, с която е свързан още един вариант — емиграционният или по-точно реемиграционният. Колкото и да е печално, това вероятно е единственият реален, макар и драматичен изход за спасяването на българската колония в Бесарабия, както и на цялата диаспора в бившия СССР. Сред българите все повече нарастват емиграционните настроения. Макар че правната страна не е решена, вече стотици семейства от Бесарабия по различен начин се заселиха в различни краища на България.

От съдбата си не можеш да избягаш... Ако събитията наистина започнат бързо да се развиват в тази посока, ще е необходимо да се предвидят всички мерки, за да стане репатрирането в земите на предците колкото може по-безболезнено както за самите бесарабци и други българи от бившия СССР, така и за България. Не е тайна, че процесът ще бъде дълъг, тежък и драматичен. Затова е необходимо всички да запазят максимум търпение и издържливост, да се прояви дълбоко разбиране на цялата сложност и противоречия, които могат да възникнат в междудържавните отношения на заинтересуваните страни.